

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба III”
Београд 25-28. април 2004,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 6, 2005, 273-278

ДИОНИСИЈЕ НОВАКОВИЋ И АСТРОНОМИЈА

БОЖИДАР Д. ЈОВАНОВИЋ

Пољопривредни факултет, Департман за уређење вода, Нови Сад
e-mail: jvzd@polj.ns.ac.yu

Резиме. Епископ Дионисије Новаковић (Бока Которска? Книн? око 1720 - Сентандреја, 8/19. XII 1767) је написао, између осталих, спис *Књига натуралнаја и учитељнаја зовјетсја Манифест ... о свјетилах сија јест солнца и о луне и звјездах*, који је био сачуван само у препису, а и тај је нестао у току Другог светског рата. Приказан је на основу рада Дим. Руварца објављеног 1924 године. Додате су још неке чињенице о делатности Дионисија Новаковића.

Дионисије Новаковић је, по једним изворима (***, 1971; ***, 1997; Маринковић, 1968; Станојевић, 1927), рођен у Боки Которској, а по другим, (***, 1997; Маринковић, 1968), у Книну, око 1705. године. Постао је пострижник у манастиру Савина, близу Херцег-Новог. Око 1720. је заветовани испосник. Чим је добио одобрење за даље школовање, 1725. или 1726. године се уписао у гимназију, у Кијеву, у Русији. Тамо је провео непуних осам година. Наставио је да се школује у Духовној академији у истом месту. Тада је то била највиша православно-теолошка и научно-просветна установа. Студије је завршио са најбољим успехом. Крајем 1738, или почетком 1739, на позив бачког епископа Висариона Павловића, долази у Нови Сад и постаје наставник у Петровараднској (Новосадској?) Рождествено-богородичној латинско-славјанској школи. Звали су је још и Духовни колегијум за младе богослове. На том месту је провео око десетак година. Трудио се да наставу унапреди уводећи нове предмете и попуњавајући школску библиотеку. Међу тим књигама се налазило и дело Дионисија Аеропагита *О небеској јерархији*, превод са грчког. Оно је помогло у унапређењу сазнања о васионским просторима. Желео је да докаже да они који се баве наставом мора да прате савремену литературу. Дионисије се трудио да његови слушаоци схвате историјски развој научног сазнања. За своје ученике је тада написао прву литургику код Срба, тзв. *Епитом ...* 1741. године. 1743. је изабран за ректора ("префекта") те школе!

Држао је предавања из догматике, омилистике, реторике, литургије и етике, као и практична вежбања из реторике. За ту сврху је написао бројна

"слова" /говоре, Прим. Б.Д.Ј./ Изменио је дотадашњи наставни програм и преузео наставу из богословије и филозофије. Прихватио се и писања уџбеника за те нове области.

Није све текло глатко и без потреса. 12/23. септембра 1747. је Будимска конзисторија, са епископом Василијем Димитријевићем на челу, дала Дионисију укор и забранила му даље чинодејствовање, зато што је у цркви често спомињао чланове руског двора. Да би опстао, повукао се у један од манастира Пакрачке епархије. Међутим, 7/18. децембра 1748. је умро будимски владика, а народ је, на свом скупу у Сентандреји, одржаном 12/23. децембра исте године, тражио да га наследи Дионисије. 24. јула / 4. августа 1749. је у Сремским Карловцима посвећен за епископа будимског, стонобеградског и мохачког. 5/16. фебруара 1751. је устоличен у Будиму. Од 1761. је, па све до своје смрти 8/19. децембра 1767. у Сентандреји, управљао Ердељском епархијом. Сахрањен је у Саборној цркви у Сентандреји.

* *
*

1767. године је саставио спис *Књига Натуралнаја и учитељнаја зовјетсја Манифест њејже натурално и учитељно бесједујет љубо вопросителъ ко отвјешчанију о бозје и сотворениј видими небес и о светилах сиј јест солнцу и о луне и звјездах.*

Дим. Руварац (1924) је написао, доста подробен опис овог дела, а С. Петковић (1951) потврдио, да се у манастиру Раваници-Врднику, у Фрушкој Гори, налазила рукописна књига *Правила апостолска*, уствари Зборник, нађен касније у Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима. Од листа 1. до 40. су теолошка дела. Од 40. до 75. је извод *Из географије немецке Хибнерове*. Даље су, опет, богословска дела. На засебној пагинацији, од 1. до 16. је препис *Књиги натуралној*....

На почетку је записано и ово: "Сија Историја Натуралнаја философ, списата учитељем Дионисијем Новаковичем, вароши Шанцу Петроварадинском / тако се тада звао Нови Сад. Прим. Б.Д.Ј./ в школи, посем бист произведен на престол Архијерејскиј во Епархији будимскоју, у резиденцију Сент Андрејеву, посем примину од сеј жизни у лету 1767. Декемвриа 16. - Дијонисије је пак умро 8. Децембра 1767. / Прим. Дим.Р./ И сију Историју обрјетох/нађох. Прим.Б.Д.Ј./ код попа Кирила Новаковича пароха вароши Новосадске. И реписа ју од слово до слова аз /ја. Прим. Б.Д.Ј./ грјешни во иноце Стефан Зоранович, проигуман и дух мон. Врдника раваничког 13/24. Августа 1769. / Датуме новог календара додао Б.Д.Ј./."

Захваљујући Руварчевом раду можемо данас да отргнемо од заборава Дионисијево дело и да га колико-толико представимо данашњим читаоцима.

Састоји се од 59 питања, које учитељ поставља свом ђаку, а овај одговара на њих.

Првих 27 се односи на Бога и на православну веру. У П/итању/ 28. се траже прави докази да Земља стоји и да се не помиче. Ученик одговара да по тврђењу неких филозофа Земља стоји непомично, а по другима да се она креће, а да небеса мирују. П.29. тражи објашњење: "Шта кажу филозофи колико има небеса?" По једнима има седам, осам, девет, десет, а по другима чак једанаест и дванаест. Апостол Павле вели да постоје само три. *Тридесето* питање гласи: " Да ли Земља, Месец и Сунце стоје на једном месту?" Према Дионисију сви филозофи и "астрономи" /астрономи. Прим. Б.Д.Ј./ тврде да Месец стоји на првом небу, Сунце на четвртом, а на осмом звезде, али њих има и на другим небесима. 31. питање: "Колико има звезда на небу и колико их филозофи описују?" има одговор: "Они тврде да их има 120." П.32. захтева да се каже: "У којој се књизи учитељној или филозофији налази, колико има звезда?" Није наведен одговор. П.33. излази из астрономских оквира зато што пита: "У којој се књизи говори о Давидовом тврђењу да је вода више небес?" У П.34. се одговара на ком је месту та вода смештена. П.35. допуњава претходно навођењем имена како се зове то небо у коме је та вода смештена. П.36. је опет занимљиво за нас зато што пита: "Како да Сунце, звезде и Месец иду када немају ноге?" Одговор гласи: "Ако немају, на небу се све налази и они никада не мирују него по Божијој заповести иду и дању и ноћу, бојећи се Божијег наређења." П.37.: је веома занимљиво зато што се пита: "Кад све пропадне - престане, где ће остати Сунце, Месец и звезде?" Нажалост на ово као ни на следећа две нема одговора у Руварчевом раду. Наведимо, ипак и та два. П.38.гласи: "Да ли је пространија - шира - Земља, или је више небо од Земље?" П.39. је: "Да ли ће Земља изгорети огњем и нестати, или шта ће бити са њом?" На П.40.: "Колико је Сунце?" вели: "Колико је не зна се тачно, али је Сунце веће од света и Земље према тврђењу Јеронима учитеља у књизи Теологическој." Ово је делимично и одговор на питање 38. П.41.: "Колики је Месец по тврђењу ког писца?" поново нема непосредан одговор, као ни П.42.: " Откуд Месец добија светлост, зашто је који пут губи и остаје таван?" Али П.43.: "Зашто Месец кадгод дуго светли, а потом престане светлити?" наводи да је то зато што Месец не добија светлост Сунчеву. Без одговора, у наведеном спису, остају и питања 45.: "Како настају у облацима громови и муње?"; П.46.: "На колико се части /делова, Прим.Б.Д.Ј./ дели ваздух?"; П.47.: " Шта је ветар, од куд дува и како постаје?"; За П.48.: "Од каквих вода и облака постаје киша?" опет Руварац није навео одговор. Истина је да ова последња четири и не спадају у Астрономију. Исто важи и за П.49.: "Одкуда толико воде у мору, кад море не тече?"; П.50.: "Чега највише има на Земљи?"; П.51.: "Има ли морска вода у себи некакву силу?" П.52.: "Зашто море не усахне, но све реке у себе прима?" нас не занима. Нажалост, у овом спису смо остали ускраћени и за одговоре на питања 53.: "Како се зове она звезда што необично ноћу светли?"; П.54.: "Како се зове она звезда коју филозофи зову

појасом?"; П.55.: "Какву силу има Сунце у себи?"; П.56.: "Зашто Земља није равна, но је у њој толико брегова?" Преостала три, 57, 58. и 59 опет излазе из оквира нашег занимања.

Да се осети Дионисијев стил навешћемо једно од њих, у целини, преведено на данашњи српски језик..

Питање 44.: "Питам: зашто ових дана када се догоди да Сунце никако не светли бива велика тама. Реците ми шта је томе узрок? *Одговарам:* математичари описују: ако Месец подиђе према Сунцу тако да буду право једно наспрам другог, Сунце тада не може да светли и тама ће трајати док га Месец не мимоиђе и због тога је Сунце мрачно."

Рецимо још и то да је Дионисије, школујући се у Русији, сигурно познавао тзв. *Луцидаре*, који су постојали на латинском, немачком, чешком, пољском, па и на руском језику. У њима се говорило о: вери, свету, Земљи, Месецу, Сунцу, гromу, муњи итд. Па ипак он је ово своје дело назвао *Манифест*.

Као што смо видели, покушао је да у облику питања и одговора, на популаран начин прикаже црквена учења о суштственим проблемима живота, окружења и природних појава, позивајући се на Исуса Сираха, пророка Давида, Св. Јована Златоустог, Св. апостола Филипа, Павла и на филозофе, вероватно на Аристотела, Сенеку и на учитеља Јеронима, не наводећи њихова имена.

Нажалост, нигде није до данас пронађен овај Зборник, у коме се спомиње на листовима 40. до 75, препис из Географије Хибнерове. С. Петковић (1951) наводи "*Краткоје описаније земноводнога круга из старија и новија географији чрез Јогана Гибнера собранноје и на немецком дијалекте в Лајпцикје напечатана с повељенијем великаго государја царја и велика књаза Петра Перваго на россијскиј јазик преведено в царствујуишем градје Москве љета Господњег 1719.*" Даље вели: "Рукопис је састављен из 46 листи ... Преписао га је ситним веома лепим словима Јеромонах Никодим у манастиру Гргетегу 1774. године."

С. Петковић (1951) наводи и *Scientia naturalis seu Phisica* /"Природна наука и Физика"/ која има 231 лист, а која потиче из XVIII века.

Обе су, судећи према датумима, могле такође да припадају јеромонаху Дионисију Новаковићу

Други светски рат је, намерно или случајно, уништио многе трагове српске културе, па и ове претходно наведене. Година издања Петковићевог рада не треба да нас збуни. У њему је наведено да је предат за штампу у јесен 1936, али зато што није прихватио примедбе рецензента, дао га је другом и поново га је добио у руке тек 23. фебруара 1946, дакле после краја рата у коме је описани материјал нестао!

* *
*

Додајмо овде још неке чињенице које допуњавају слику о епископу Дионисију Новаковићу.

У (Јовановић, 1995), фондусу библиотеке манастира Грабовца, у Епархији будимској, који је у целини пренет у Сентандрејску библиотеку, у Епархијски двор, после гашења овог јединог постојећег српског манастира у Мађарској, налазе се рукописне књиге јеромонаха Арсенија Теофановића. По примедбама које се налазе у њима, може да се закључи да су то његове белешке са предавања која је слушао за време свога школовања у Петроварадинском Шанцу.

Књига под бројем Гр.47. **ФИЛОЗОФСКИ СПИСИ**, је писана на латинском језику. Први рукопис у њој је **ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ОПШТУ ФИЛОЗОФИЈУ**. Подељена је у делове, главе, одељке и параграфе. Први део је чисто филозофски. Наслов другог дела је **ПРОЛЕГОМЕНА ЗА КОСМОЛОГИЈУ**. Ту су Глава I - *Појам света*. Одељак I - *Потврдна мисао* (стр. 351-354). Глава II - *Део Вационе*. Одељак I - *Прости делови Вационе* (355-392). Одељак II - *Постанак првобитне Васељене* (393-402) Одељак III - *Природа тела* (403-430). Трећи део није астрономски. Трећи рукопис, повезан у исту књигу, се зове **НАУКА О ПРИРОДИ** или **УВОД У ФИЗИКУ** са поднасловом *О ФИЗИЧКОЈ ПРИРОДИ*. Подељен је на трактате, а они на главе. И овде ћемо да изоставимо оно што је за нас незанимљиво. Трактат 7. говори *О кретању*. Трактат 8. има наслов *О небеском свету и о елементима*. У њему се Глава 1. зове *О пореклу света*; Глава 3. говори *О природи неба*; Глава 4. има наслов *О светлости звезда*; у Глави 5. се прича *О кретању тела*; а у Глави 6. се расправља *О утицају небеских домаћина*.

На листу 302а пише: "1744. P. Varadini, A Theophanovich," а на листу 399а: "Aprilis 16, 1745, P. Varadini, jerom. Arseniu Theophanovich," што нас обавештава о месту и о времену, где је и када слушао, па забележио ова предавања.

У рукопису под бројем Гр. 49. **КРАТАК КУРС ИЗ ЛОГИКЕ - ОПШТЕ ДИЈАЛЕКТИКЕ**, на листу 202б је брзописна белешка Арсенија Теофановића да је 8. маја 1745. завршио курс из Филозофије код Дионисија Новаковића у Петроварадинском Шанцу. У овој књизи нема ни речи о Астрономији али повезује тадашњег слушаоца са темом овог рада.

У сваком случају треба да се нагласи да је епископ Дионисије Новаковић заслужан за српски народ као један од првих наставника из Астрономије и да за то треба да му одамо дужну част, иако је то, оновремено градиво било одевено у богословску одежду!

Напомена. Г. Ненад Јанковић ми је у свом писму од 25. октобра 1994. године скренуо пажњу на постојање списа Дим. Руварца о Дионисију Новаковићу, са молбом да га пронађем, уколико је негде сачуван који препис. Али, ни после десет година упорног трагања ми то није пошло за руком. Зато овог пута пишем ово што данас знам. Можда ће неко други имати више среће у будућности па ће нам тада приказати потпуну слику.

Б. Д. ЈОВАНОВИЋ

Литература

- ***, 1971, Југословенски књижевни лексикон, Матица српска, Нови Сад, стр. 370.
- ***, 1997, Лексикон писаца Југославије, IV, Матица српска, Нови Сад, стр. 750-751.
- Јовановић, Б. Д.: 1995, Астрономија у Војводини до краја прве половине XIX века, Зборник са Научног скупа "Природне и математичке науке у Срба у 18. и у првој половини 19. века, Нови Сад", стр. 71-77.
- Јовановић, Б. Д.: 1989, Грађа за историју Астрономије у Војводини, Свеске Матице Српске, 13, Нови Сад, стр. 1-13.
- Маринковић, Б.: 1968, Скица за три портрета, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XI/1, 221-247.
- Петковић, С.: 1951, Збирка рукописа манастира Кувеждина, Дивше, Шишатовца и Гргетега, Споменик САН, Одељење друштвених наука, CI, Београд, стр. 1-87.
- Руvaraц, Д.: 1924, Дијонисије Новаковић, први учени српски богословски књижевник, професор, а потом владика будимски, Гласник Српске Православне Патријаршије, Сремски Карловци, стр. 196-209. 216 -218, 274-277.
- Станојевић, С.: 1927, Народна енциклопедија, III, Загреб, стр.100-101.

DIONISIJE NOVAKOVIĆ AND ASTRONOMY

Episcop Dionisije Novaković (Boka Kotorska ? Knin ? around 1720 – Sent Andreja, 8/19, XII 1767) wrote among others a manuscript partly with astronomical content, which disappeared during World War II. It is presented here on the basis of the work of Dimitrije Ruvarac published 1924. Some other facts on activities of Dionisije Novaković are added.